

PAP BÉLA ÉLETE (1907–1957)

THE LIFE OF BÉLA PAP (1907-1957)

Csűrös András

PhD egyetemi adjunktus

ÖSSZEFOGLALÁS

Pap Béla a kalotaszegi Gyalun született. Trianon következtében menekült a család Budapestre, ahol nagy szegénységben éltek. Teológus évei után bekapcsolódott az SDG ifjúsági missziójába, később a Református Szeretetszövetségben szolgált. 1937-ben került Vádra, onnan 1942-ben Karcagra. A háborút követően markáns kiállása egyre magasabbra emelte, miközben a hatalommal egyre jobban szembetálla magát. A nagy fordulat az 1951. október 24-i, vízvázlatzó zsinati ülés volt, ahol ügyes taktikázás és szervezkedés után egy „zsinati kisforradalmat” vitt végbe. Ennek következményeként lecsapott rá az államvédelmi hatóság. Négy és fél év börtönbüntetésre és teljes vagyonek kobzásra ítélték. 1956-ban szabadult. A koncepciók eljárás és büntetés után következett az adminisztratív ellehetetlenítés. Életének következő szakasza a bizonytalanságból az eltűnésbe vezet. Pap Béla 1956. augusztus 10-én tűnt el. Az eltűnés nyomozati anyagain, jelentéseken, személyes visszaemlékezéseken keresztül próbáljuk rekonstruálni az eltűnés körülményeit. Az eltűnést követte a szellemi eltűntetés. Ahogy Bartha Tibor fogalmazott Németh Erzsébetnek 1984-ben: „Volt férje ennek a rendszernek ellensége volt, nem engedhetjük meg újra, hogy elővegyék az ügyét.”

Pap Béla életét megismerve egy kalandos, igazi XX. századi lelkipásztori életúttal találkozhatunk, mely nem tűnt el nyomtalanul a Református Egyházban.

Abstract

Béla Pap was born in Gyalu, a town in the Kalotaszeg (Țara Călatei) region. As a result of the Treaty of Trianon, his family fled to Budapest, where they lived in great poverty. After years of studying theology, he joined the SDG Youth Mission and later served in the Református Szeretetszövetség (National Reformed Charity Federation). He moved to Vác in 1937, and from there to Karcag in 1942. After the war, his strong stance took him to increasingly higher positions,

while he found himself in a growing confrontation with power. The great turning point was the watershed synodal meeting of October 24, 1951, where, after skilful tactics and organization, he carried out a “small synodal revolution.” As a result, he was arrested by the state security authorities. He was sentenced to four-and-a-half years in prison and total confiscation of his assets. He was released in 1956. Confrontation and punishment were followed by administrative repression. The next phase of his life leads from uncertainty to disappearance. Pap Béla went missing on August 10, 1956. We are trying to reconstruct the circumstances of his disappearance through case files, reports and personal recollections. His disappearance was followed by the removal of his intellectual work. As Tibor Bartha put it to Erzsébet Németh in 1984: “Your ex-husband was an enemy of this system, and we cannot allow his case to be brought up again.”

By getting to know the life of Béla Pap, we can learn about an adventurous, truly 20th century pastoral life, which did not vanish without a trace in the Reformed Church.

Kulcsszavak: Református, Karcag, Vác, SDG, 1956, koncepció per

Keywords: Reformed, Karcag, Vác, SDG, 1956, conception trial

Pap Béla 1907-ben született a kalotaszegi Gyalun, itt édesapja iskolagazgató volt. A család a román megszállást követően került Budapestre, először vagonban laktak, majd a Mária Valéria-telepen. Az 1920-as években átélt nyomor, szegénység olyan szociálisan érzékeny emberré tette, aki bármikor az elesettek, a nélkülözők segítségére sietett.

Ez a tanulmány egy 2018-as lelkészportrékat bemutató tanulmánykötetbe készült, mely a mai napig nem jelent meg. Mégis szerettem volna ismertetni a téma kapcsán a legújabb kutatási eredményeket, megfigyeléseket, amelyeket most alább olvashatnak.

Gyalutól Vácig

Pap Béla 1907-ben született a kalotaszegi Gyalun, itt édesapja iskolagazgató volt. A család a román megszállást követően került Budapestre, először vagonban laktak, majd a Mária Valéria-telepen. Az 1920-as években átélt nyomor, szegénység olyan szociálisan érzékeny emberré tette, aki bármikor az elesettek, a nélkülözők segítségére sietett.¹

¹ Németh Erzsébet: *Pap Béla élete, 1907–1957*, Budapest, Kézirat, 1985, 10–13.

Pap Béla a Lónyai utcai Református Gimnáziumban érettségizett, majd 1925-ben iratkozott be a Budapesti Református Teológiai Akadémiára.² Három évig járt magyar–latin szakra a fővárosi Tanárképző Intézetbe is. A lelkészi oklevél megszerzését követően ösztöndíjas-ként 1929–31-ig Amerikában, Lancasterben és Pittsburgben (Pennsylvania állam) tanult, utóbbi helyen Bachelor of Divinity és Master of Theology fokozatot szerzett.³ Tanulmányai mellett szolgált és beutazta az egész országot, megismerte az ott működő demokráciát, amely attól kezdve etalon lett számára. 1929 nyarán a Független Amerikai Magyar Református Egyház utazó segédlelkészeként, majd 1930–1931-ben „főesperesi titkárként” szolgált. Hazatérve is sokáig tartották vele a kapcsolatot.⁴

1931. szeptembertől budapesti állandó helyettes hitoktató segédlelkész lett, többek között a Mária Terézia Leánylíceum vallásánára. 1933. január 1. és november 30. között a Soli Deo Gloria Református Diákmozgalom (SDG) utazó lelkésze volt. Kapcsolata a mozgalommal már az ösztöndíja előtt fennállt, és kinti tartózkodása alatt is megmaradt,⁵ hiszen 1931. szeptemberben így írt a *Református Diákmozgalom* c. havilap: „*Pap Béla. Szövetségünk régi munkása, amerikai tanulmányútjáról visszatért s titkári minőségben megkezdte működését.*”⁶ 1931–1932-ben az SDG ügyvezető elnöke, 1933-ban fél évig főtitkára volt. Később is több tisztséget tölt be,⁷ szervezője és résztvevője a szárszói konferenciáknak. Az SDG-ben ismerte meg feleségét, Németh Erzsébetet, akivel 1934-ben házasodtak össze. Hat gyermekük született.⁸ 1934-ben jelent meg első könyve Társadalmi rendszerváltozás címmel.⁹

Külön ki kell térni Pap Béla újságírói-lapkiadói tevékenységére. Az SDG-ben végzett szolgálata közben átvette a *Református Diák-*

² Pap László–Bucsay Mihály (szerk.): *A Budapesti Református Teológiai Akadémia története 1855–1955*, Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1955, 227.

³ Kovács Bálint: Pap Béla, a mártírsorsú lelképásztor (1907–1957), *Confessio*, XIV. évfolyam, 1990/2, 85.

⁴ Németh: i. m., 17.

⁵ Pap Béla: Amerikai levelek, *Református Diákmozgalom*, VII. évfolyam, 1931. március, 169–170.

⁶ *Református Diákmozgalom*, VII. évfolyam, 1931. szeptember.

⁷ Tagja az Üdülő Bizottságnak, főiskolás fiútitkár, szerkesztő, majd szenior tag. Vö. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL), 24. fond, „Soli Deo Gloria” Ref. Diákszövetség iratai, A/4. doboz.

⁸ Gyermekük: Béla (1935–), Ádám (1936–1976), Éva (+1938), Tamás (+1939), Tamás János (1940–1964), Piroska (1943–1946) és Katalin (1948–).

⁹ Pap Béla: *Társadalmi rendszerváltozás: Evangélium*, Budapest, Soli Deo Gloria, Magyar Út könyvek, 1934.

mozgalom havilap főszerkesztését. Majd 1932-ben bontakozott ki az Új Magyarország havilap, melynek vezércikkeit nagyrészt Pap Béla írta, s a szerkesztési munkálatokban is részt vett.¹⁰ A lap hasábjain – túllépve a szervezeti-egyesületi kereteken – teret engedtek általánosabb kérdéseknek, így például foglalkoztak a magyarság ügyével, társadalmi kérdésekkel és aktuális politikai történésekkel is. Egy évvel később jelentősen átszervezték az újságot. A havilap függetlenedett az SDG-től, és onnantól fogva kéthetente jelent meg. Új neve a *Magyar Út* lett, mely az úgynevezett „harmadik út” eszmei áramlatnak lett egyik legfontosabb szócsöve.¹¹ Első száma 1935. augusztus 15-én jelent meg. Pap a lapnak először szerkesztője, majd főszerkesztője és laptulajdonosa lett. 1936-tól hetilapként működött, 1940-től „nagy napilap” formátumban, mivel céljuk egy napilap létrehozása volt. Pap Béla ezen az újságon keresztül vált országosan ismertté. Miután 1942-ben Karcagra került, már kevesebbet tudott írni és a lapkiadással is jóval kisebb intenzitással tudott foglalkozni.¹² Ekkortól Gombos Gyula lett a lap felelős szerkesztője. A Magyar Út 1944. október 12-én jelent meg utoljára, utána a nyilas hatóságok betiltották. A lap eszmetörténetileg meghatározó jelentőségű folyóiratként hatott a közvéleményre, és terjesztette a „harmadik út” opcióját, aminek egyik legfontosabb eseménye az 1943-as szárszói találkozó volt.

Pap Béla az SDG-t követően, 1933 és 1937 között a nem sokkal előtte szociális és karitatív céllal alakult Országos Református Szeretetszövetség utazó titkára, lelkésze lett. Rengeteget volt úton, árvaotthonokat szervezett, pénzt gyűjtött, lelkesített. 1937-ben hívták meg Vádra lelkésznek, ahol 1938-ban foglalta el szolgálati helyét. Négy itt töltött éve alatt hatalmas munkát vitt végbe, gyülekezeti házat és ravatalozót épített új csoportokat hozott létre, felújította a templomot.¹³ Újraszervezte a váci börtönpasztorációt is.¹⁴

Ebben az időben raboskodott a váci fegyintézetben Vas Zoltán, későbbi kommunista politikus is. Ahogy erről Pap Béla vallott 1951-es koncepciós perében: „Előfordult, hogy néhány esetben akkor Vácon a börtönben Vas Zoltánnal is beszéltem. Vas Zoltánnal való beszélgetésemet ismerttem Schüsslerrel, konkrétan egy esetre emlékszem,

¹⁰ Pap Béla: Kis világiport, Cseh, indus, angol nyilatkozatok az „Új Magyarorságnak”, Új Magyarország, I. évfolyam, 1934. szeptember-október, 1.

¹¹ Salamon Konrád: A Soli Deo Gloria Magyar Útja és a népi mozgalom kezdetei, *Confessio*, VI. évfolyam, 1982/4, 18–30.

¹² Megjelent írásainak jegyzékét lásd: Csűrös András Jakab: Pap Béla élete és ellenállása (1907–1957), Budapest, OTDK dolgozat, Kézirat, 2007, 2–3. sz. függelék. I–VIII.

¹³ Pap Béla: Búcsú Váctól, in: Pap Béla: *Ige és Ember*, Karcag, 1944, 100–114.

¹⁴ Csűrös András Jakab: Pap Béla, mint a váci gyülekezet lelkipásztora (1937–1942), *Református Egyház*, 2008/7–8, 129–131.

amikor bizonyos könyvekkel is kapcsolatos volt a beszélgetés.”¹⁵ Vas Zoltán azt kérte tőle, hogy szerezzen be pár külföldi szocialista kiadványt, de ezeket – elmondása szerint – saját maga számára sem tudta volna beszerezni, nemhogy egy rabnak.¹⁶ Ez a történet úgy került elő az 1951-es koncepció perében, mintha ő a politikai elítéltekről jelentett volna a fegyház igazgatójának. Máshol Vas Zoltán azt mondta, hogy Pap Béla „nagyszerű ember volt”.¹⁷

Váctól Vácig

Pap Béla Vácról Karcagra került, ahol újságírói-előadói munkájából ismerték. 1941-ben hívták ebbe a hatalmas nagykunsági városba, hogy vegye át a gyülekezet lelki irányítását. „*Se rokonom, se barátom, s mégis, egy tizenkilencezres gyülekezet egyhangúlag hív: vállaljam a munkát. Vannak pillanatok és vannak levelek, amikor és amelyekre nem lehet nemet mondani. Ez is ilyen volt. Elfogadtam.*”¹⁸ 1942 és 1951 között volt Karcagon vezető lelkipásztor. Személye nemcsak a gyülekezetre, hanem az egész városra nézve meghatározó volt. Ezért is számolt be részletesen a *Nagykunság* hetilap a lelkészválasztás kö-

¹⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V–82894 Papp (sic!) Béla, Javaslat Papp Béla ügyében a vizsgálat befejezésére, Pap Béla vallomása, 1951. december 11.

¹⁶ „1938-ban váci lelkész voltam, mint ilyen bejártam a fegyházba és mint megbízott református lelkész istentiszteleteket tartottam a református raboknak. Cenzúráztam leveleiket, meglátogattam zárkáikat, munkatermeiket. Meghallgattam nézeteiket és ha tudtam közbejártam ezekben az igazgatóság-nál feltételes szabadság felügyelőbizottság engedélyezése ügyében kértem az én [...] is, mint én igyekeztem is jó lelkiismerettel megtenni, – bizony nem mindig eredményesen. A fogházban ebben az időben leginkább bűnügyi elítéltek voltak, de volt politikai fogoly is, név szerint: Vass [sic!] Zoltánra emlékszem, aki bár nem volt református, váltottam is néhányszor szót. Kérését, hogy néhány idegen nyelvű szocialista könyvet cenzúrázzak, hogy a könyvtárban elhelyezhető legyen, nem teljesítettem, mert ezeket a könyveket én sem kaptam. Kértem ruha [sic!] – a fegyház igazgatója ebben az időben Shürler Rudolf volt, akivel rövidesen jó viszonyban kerültem – a foglyok lelki gondozása körül felmerült fontosabb kérdéseket megbeszéltem vele. Arra, hogy fegyházlelkészi működéssel akár a bűnöző, akár a politikai foglyoknak ártottam volna mostani kihallgatásaimnál sohasem gondoltam. Ezek a kihallgatások ezt a kérdést most előttem egészen új színben vetették fel.” ÁBTL 3.1.9. V–82894, Javaslat Papp Béla ügyében a vizsgálat befejezésére, Pap Béla vallomása, 1951. december 11.

¹⁷ Gombos Gyula: Pap Béla, in: Péter László (szerk.): *Karcag a magyar művelődés történetében, Tanulmányok*, Karcag, Karcag Város Önkormányzata, 2001, 167.

¹⁸ Pap 1944: i. m., 112.

rülményeiről.¹⁹ 1942-ben költözött be családjával a parókiára, majd még az év során a karcagi Közzölési Munkaközösség elnökévé nevezték ki, és ettől az évtől a lelkészskör vezetője is lett. 1943-tól a kormányzó Magyar Élet Pártjának választókerületi elnöke lett, melyről 1944. március 31-én lemondott.²⁰

A háború alatt helyben maradt, Karcag háromszor cserélt gazdát.²¹ A templom kívül és belül is megrongálódott. Pap Bélát az 1945 utáni igazolások alatt igazoltnak nyilvánították.²² 1945-ben a karcagi református középiskola igazgatóságának betöltése körül alakult ki politikai nézeteltérése a helyi Nemzeti Bizottsággal, akik egy szociáldemokrata párttagot, Szász Bélát akarták odaültetni, sőt, Révész Imre tiszántúli püspökhöz is fordultak az ügy érdekében, sikertelenül. Pap Béla látta a közelgő veszélyt, már 1945-ben így írt Révésznek: „A megfélemlítésnek és a lelki terrornak olyan sötétségével állunk szemben, amelynek a református egyházba és annak intézményeibe való betörését meg kell akadályoznunk még akkor is, ha ezért bármelyikünknek is börtön, vagy egyéb kellemetlenség fog osztályrészül jutni.”²³ Pap Béla pontosan érezte és tudta, milyen sors vár a református egyházra.²⁴ A megváltozott élet új feladatokkal szembesítette, de helyt tudott állni. „Minden képességét latba vetette, ha kellett, kért, ha kellett követelt, ha kellett, diplomata volt, ha szükség volt rá, derűs, kedves, barátságos házigazda, igyekezett mindenkit levenni a lábáról, hogy elérje a célt, amivel egyháza ügyeit előbbre tudja vinni.”²⁵ – emlékezett vissza rá felesége.

¹⁹ Szentesi–Tóth Kálmán: Jól sikerült a bemutatkozó prédikáció, *Nagykunság*, 1941. október, 1.

²⁰ Karcagi Református Egyházközség, Pap Béla iratai (jelzet nélkül).

²¹ A karcagi református gyülekezet háborús kárjelentését közli Szabadi István (szerk.): *Krisztusban nyert erő, A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945), II. kötet, [Debrecen]–[Budapest], Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára–Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, RKK Könyvek, Református közelmúltunk, 2016, 34–39.*

²² Balogh Margit: Ember és hatalom, Pap Béla református lelkész büntetőpere, *Protestáns Szemle*, V. (új) évfolyam, 1996/2, 135.

²³ Idézi Tibori János: *Tiszántúli Református Egyházkerület története 1944–1957*, Debrecen, *Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár Kiadványai*, 1995, 160.

²⁴ „Hogy a németeket mennyire nem szerette, azt tudtam, de hogy az oroszokkal, illetőleg a rendszerükkel végképpen nem tudott megbarátkozni, azt éreztem és tapasztaltam. Nem beszélt, csak hallgatott. Mintha tökéletesen elfelejtette volna, hogy milyen elképzelései voltak a magyarság jövődjéről. És ezt nem csak azért tette, mert félt. Mintha ösztönösen érezte volna azt, amiről akkor még csak fogalmunk sem volt, hogy mi következik ezután!” Németh: i. m., 47.

²⁵ Uo.

1947-ben megválasztották a Tiszántúli Református Egyházkerület tanácsbírájává, missziói előadójává, a Heves–Nagykunsági Református Egyházmegye jegyzőjévé és a Zsinat tagjává. 1948-ban a *Magyar Presbiter* c. lap szerkesztője lett és az Országos Református Presbiteri Szövetség főtitkára a szervezet 1950-es megszűnéséig. A szervezet elnöke a budapesti református egyházmegye legendás eszperese, Szabó Imre volt. 1948-tól a Karcagi Egyházközség négy részre vált, így Pap Béla a Kossuth térinek lett lelkésze. 1948-tól megkezdődött a szövetkezesítés, amelyben kiemelt helyet kapott Mezőtúr és Túrkeve mellett Karcag. Házról-házra járva próbálták meggyőzni a parasztokat a csatlakozásról. Pap Béla ott állt az emberek mellett, éjszakáig tartó beszélgetésben győzte meg őket, hogy ebben nincs értelme ellenállni, be kell lépni.²⁶ A Karcaghoz tartozó Tilalmas Gazdaságba telepítettek sok embert. Pap Béla látogatta őket, kiállt a kitelepítettek, a kulákok mellett.²⁷ Levelet írt védelmükben az egyházi vezetőségnek.²⁸ Ekkortól rendszeresen megjelent nála Karcagon Kiss Roland főgondnok „baráti beszélgetésre” – igazából ellenőrzésre.²⁹

Határozottan szót emelt az iskolák államosítása ellen. 1948-ban államosították az iskolákat, köztük a Karcagi Református Gimnáziumot is. Pap Béla egy istentisztelet után megszavaztatta a híveket, mondván, aki ellenzi az intézmény átadását, álljon fel. A gyülekezet egyhangúlag állt ki régi iskolája mellett. A karcagi hívek egy emberként álltak lelkészük mellé. A politikai rendőrség 1949-től bizonyíthatóan megfigyelte Pap Bélát.³⁰ Az 1950-ben elhangzott nagyszombati prédikációjáról három jelentés is fennmaradt.³¹ Az ígehirdetés a büntetőpere során is előkerült, nem véletlenül: „Jézust, amikor elvitték

²⁶ Németh: i. m., 57.

²⁷ Fazekas Mihály: Pap Béla református lelkész élete és munkássága (1907–1957), Zounuk, *A Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 12, Szolnok, 1997, 247.

²⁸ „[Kiss Roland – Cs. A.] *Pap Bélánál hosszan időzött. Elmondta a Konventre küldött beadványát, melyben a kulákok védelmére kéri az elnöki tanácsot. Nagyon elítélte Bélát érte.*” Szabó Imre: *Ég, de meg nem emésztetik, Naplók 1914–1954*, Budapest, Budapest–Budahegyvidéki Református Egyházközség, 2001, 180.

²⁹ Németh: i. m., 58–59.

³⁰ Balogh: i. m., 135–136.

³¹ MNL Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltára (JNSzML), 39. fond, 2. fondcsoport, 1948–1954. év, „Egyházi rendezvényekkel, papok munkájával és a klerikális reakció tevékenységével kapcsolatos iratok”, 1950. június 30, Kovács Mihály városi titkár jelentése; MNL JNSzML, MDP Szolnok Megyei Bizottsága (1954-től Végrehajtó Bizottsága) üléseinek jegyzőkönyvei, 23. ő.e. 1951. október 9., 188; Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.4 Fővárosi Bíróság büntetőperes iratok, B.III. 001293/951., 68.

*megfeszíteni, találkoztak a földjéről hazatérő Simon nevű földműves emberrel, akinek a vállára ráerőszakolták Jézusnak a keresztjét. Szégyenteljes és gyalázatos dolog volt ezt a keresztet vinni, és mi is egy ilyen Simonok vagyunk, akik egy olyan keresztet viszünk, amit idegen katonák erőszakoltak ránk. Ez a kereszt ugyanolyan szégyenteljes és gyalázatos, mint amit Simonra a pogány katonák ráerőszakoltak. Testvér! Én tudom, hogy bárhol is dolgozol, mindenütt érzed, hogy idegen kezek teszik rád ezt a szégyenteljes keresztet melyet hordoznod kell, de hamarosan eljön az idő, amikor ez a kereszt lekerül rólad.*³²

Pap Béla a szűkülő lehetőségek és bezáródó ajtók időszakában is megpróbált minél szélesebb munkát végezni. Nem hagyta annyiban a vallásoktatás kérdését, és személyesen ellenőrizte a hittanra való beiratkozásokat. A kötelező prédikáció-vázlatokat figyelmen kívül hagyta. Hatalmas munkát végzett lelkészcollégáival lelki téren is. A templom tele volt, Pap Béla férfi bibliaórájára közel kétszázan jártak. Végül zsinati tevékenysége lett az utolsó csepp a pohárban. Ahogy Gombos Gyula írta: „*nagyon féltettem Pap Bélát. Afelől nemigen lehetett kétségem, hogy a zsinati ülésen az ellenzék egyik vezére lesz, s ez a megtorlások olyan célpontjává teheti, amelyek módját 1948 nyarán nem volt nehéz elképzelni. Hamar kiderült, mennyire jogos ez az aggodalom.*”³³ A legelső zsinati ülésén már aktívan bekapcsolódott a munkába. 1948-ban az Egyezmény elfogadása kapcsán név szerinti szavazást kért, majd nemmel szavazott. Ekkortól már a zsinati ülésszakok között döntést hozó szűk körű testület, a Zsinati Tanács póttagja volt.³⁴

Az igazán érdekes zsinati ülés 1951-ben következett. Előtte több mint egy évig nem is tartottak ülést, így sok minden kibeszéletlenül maradt, feszült hangulatban találkoztak 1951. október 24-én. A „zsinati kisforradalom” az 1950-es évek református történeteinek kiemelkedő eseménye. Az ülés előtt kiszivárgott a Zsinati Tanács új névsora. Ebben feltűnt, hogy Szabó Imre budapesti esperest kihagyták. „*Előző este a Lónyay gimnáziumban jöttek össze páran a már fent levő zsinati tagok és itt készült egy ellen-lista, amelyiken Szabó Imre is szerepelt.*”³⁵ Az idézet egyben cáfolja azt az általam is képviselt véleményt, miszerint az ülés előtt nem volt szervezkedés, hanem Pap Béla magánakciója volt az egész. Úgy tűnik, valóban a zsinati ülésen kibontakozott ellenzék vezető egyénisége volt, ahogy vallomásában

³² BFL XXV.4, B. III.001293/951., 68.

³³ Gombos: i. m., 170–171.

³⁴ Csűrös András Jakab: Pap Béla zsinati tevékenysége, különös tekintettel az 1951. október 24-i ülésre, *Confessio*, XXXI. évfolyam, 2007/4, 109–126.

³⁵ Németh: i. m., 75.

is állította: „*A református egyház keretein belül sokan engem tekintenek az ellenzék vezetőjének, hangadójának.*”³⁶

A feleség emlékirata szerint tehát Pap Béla komolyan szervezkedett. Oka pedig az lehetett, hogy meg akarta menteni az ősi kolégiumokat, nem akart engedni az állam részéről jövő nyomásnak. Ám az iskolák „felajánlása” előtt szavaztak a Zsinati Tanács tagjairól is. A zsinati ülésen érezhető volt a feszültség. A zsinati résztvevők egy ajánlóíven megkapták az Elnökség részéről, hogy kiket szeretnének a Zsinati Tanács tagjai között látni. Ezt az ajánlóívet akarták egyben szavazólapként is hasznosítani. A kommunista kongresszusok metodikája ellen szólalt fel Pap Béla a 45-ös számú indítvánnyal: „*Az elnökség esetleges ajánló íve nem tekinthető szavazólapnak.*”³⁷ Szabó Imre így emlékezett vissza erre az epizódra: „*A zsinat lelkülete feszült, nyugtalan, elfojtott, lázongó volt a teológiák megszüntetése, a két kerületi közgyűlés határozata s annak a külföldi rádióban való ismertetése miatt. E keserű hangulatban itt, ennél a szavazásnál csapott ki az ellenállás.*”³⁸ Ezután megválasztották a bizottságok tagjait, majd a Zsinati Tanácsra is sor került. Az ülést viszont ennél a pontnál befejezték, s az október 24-25-re meghirdetett tanácskozás váratlanul már az első napon véget ért. A jegyzőkönyvhöz valamilyen oknál fogva nem a megválasztott tanácstagok névsora került, hanem az elnökség ajánlóíve. Emiatt pontosan megtudjuk, hogy csak két névben van eltérés. Az egyiken Farkas József és Békefi Benő neve szerepelt. Mindketten az egyházvezetés hű követői voltak. Azon a listán, amit Pap Béla terjesztett be,³⁹ Szabó Imre és a karcagi lelkész neve tűnt föl. Tehát 1951-ben sikerült az akkor már Rákosi árnyékában élő egyházi vezetés ellen szavaztatni a zsinati ülést.⁴⁰

A pápai és sárospataki teológiák megszüntetése ezért november 27-re maradt. Ekkor tervezték módosítani a lelkészek alkalmazását is. A két tanácstagot el kellett tüntetni. Szabó Imrét lemondatták az esperességről és fasori lelkészi állásáról, majd elhelyezték egy, a világtól elvágott kis nyírségi faluba, Bujra. Pap Bélát 1951. november 18-án magához rendelte Péter János tiszántúli püspök. Itt „megfeddi” a sárospataki iskola ügyében tett pozitív lépései, illetve a zsinati tevékenysége miatt, azonban semmit sem volt hajlandó visszavonni. Visszafelé egy vonattal jöttek Debrecenből Karcagig és az étkezőkocsiban még beszélgettek. Péter János így szólt: „*Béla, saj-*

³⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V -82 894. Pap Béla kihallgatása, 1951. november 27. Szolnok.

³⁷ MREZSL 1. fond Zsinati iratok, IX. Zsinati jegyzőkönyvek, 1951. október 24.

³⁸ Szabó: i. m., 208.

³⁹ „*Másnap a gyűlés előtt Pap Béla igen mozgékonyan eljuttatta a tagokhoz a második listát...*” Németh: i. m., 75.

⁴⁰ Csűrös: Pap Béla zsinati tevékenysége i. m., 114–119.

nos a mai időkben olyasmi is megtörténhet, hogy lelkészek is börtönbe kerülnek.” A válasz sem maradt el: „János, ilyesmire már volt példa a múltban, de már az is előfordult, hogy püspökök is váltak börtönlakókká.”⁴¹

Az esetből kiderül, hogy az akkori egyházvezetés milyen szorosan együttműködött az állambiztonsággal és akár fenyegetésként alkalmazhatta is egyházpolitikai érdekei mentén. November 19-én Péter János számára világossá vált, hogy Pap Béla ügyében nincs alternatíva, és el is határozták, hogy leszámolnak vele. Erre abból tudunk joggal következtetni, hogy a Konventi Irodában már november 24-én leállították a családi pótlék utalását és felajánlották az ott dolgozó Tóth Pál Mártonnak a karcagi állást, aki értetlenkedve fogadta ezt a közlést, hiszen tudta, hogy ott Pap Béla a lelkész. A válasz még döbbenetesebb: Pap Béla csak volt karcagi lelkész, mert letartóztatta az Államvédelmi Hatóság (ÁVH). Mindezt három nappal korábban közölték!⁴²

Pap Bélát 1951. november 27-én, a következő zsinati ülés napján vitte el az ÁVH Szolnokra. Tizenkét órán át hallgatták ki, majd éjjel hazaszállították. Pap Béla szerint kifogástalanul viselkedtek, viszont a jelentésben már nem voltak ennyire udvariasak: „*A kihallgatás alkalmával Pap élesen ellenséges magatartást tanúsított.*”⁴³ A jelentést maga Péter Gábor szignózta. Éjszaka feleségével átbeszélve a dolgot arra jutottak, hogy biztosan bírósági ügy lesz belőle, hiszen a szolnoki kihallgatáson egy vastag dossziéval várták, benne *sok Magyar Út* is volt. Az egyházvezetés „hozzájárult” a kihallgatáshoz, hiszen amikor Pap Béla elárulta, hogy két fia is Sárospatakra jár, a százados így szólt: „*Szóval ezért olyan fontos magának a sárospataki iskola ügye...*”⁴⁴ November 28-án először Szolnokra vitték, majd onnan hozták fel Budapestre. A család viszont úgy tudta, csak az előző napi kihallgatás jegyzőkönyvét kell aláírnia Szolnokon.⁴⁵ Aznap este héttől másnap reggel ötig hallgatták ki, Ferencsik József vezetésével.⁴⁶ A Központi Fogda letéti jegyzékéből kiderül, hogy Pap Béla csak egy Bibliát vitt be magával.⁴⁷

Közben az otthon maradt Németh Erzsébet felkereste Kiss Rolandot a Konventi Irodán. A főgondnok közölte, hogy az állam

⁴¹ Németh: i. m., 80. és Kovács: i. m., 92.

⁴² Németh: i. m., 81.

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V–82849, Feljegyzés Pap Béla karcagi református lelkésszel kapcsolatban (Budapest, 1951. november 28.)

⁴⁴ Németh: i. m., 82–83.

⁴⁵ Németh: i. m., 83.

⁴⁶ Ferencsik József életrajzát lásd: <https://www.neb.hu/asset/phpxflUPP.pdf>, 2017. december 20.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V–82849, 7.

szemében rossz fényt vetett Pap Bélára zsinati tevékenysége, „és ugye ott van a Magyar Út is...”. Kiss Roland végül azt mondta, épp kihallgatása folyik, de nem lesz baj, menjen haza nyugodtan. Pap Béla felesége december 10-én bejutott Péter Jánoshoz is, aki kellően leteremtette. Elmondta, hogy az asszony a felelős, amiért nem tudta féken tartani férjét, pedig kötelessége lett volna visszatartani. „Ne csodálkozzon, hogy ez lett az eredmény.”⁴⁸ Péter János tehát nemcsak nem csodálkozott azon, hogy az egyik rábízott pásztor elhurcolta az ÁVH, hanem kiállt az önkény döntése mellett. Sosem tagadta azt, hogy összejátszott az államvédelmi hatósággal.⁴⁹

Pap Béla kihallgatása során először igen bátran fogalmazta meg véleményét, majd az ÁVH-nak egyre inkább sikerült vallomását a koncepcióhoz igazítani. Első kihallgatásán, november 27-én még így szólt: „Tagadom, hogy általánosságban szemben állnék a népi demokráciával, de egyes végrehajtási módszereit helytelenítem.”⁵⁰ Elmondta, hogy a következő zsinati ülésen a teológiák összevonása ellen fog szavazni. A zsinati tevékenysége mellett a fent kifejtett váci börtönben lévő szerepéről kérdezték. Az első jegyzőkönyvben még nem tett vallomást, november 29-én már azt mondta, hogy „Belátom, hogy a múltban elkövetett tevékenységemért megérdemlem, hogy elítéljenek.” November 30-án már beismerte: „a népi demokrácia törvényeibe ütköző cselekményeket követett el.” December 13-ára készült el a végleges vallomása, amit kézzel kellett leírnia.⁵¹ A vallomás fogalmazása sematikus és ponyva, a kor propaganda nyelvezetét használja, de a lelkész még ezekben sem ismert be mindent, ami a

⁴⁸ „Elsorolta a konventi beadványát a kulákok ügyében, magatartását a missziói ügyekben, amikor nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal igenis szűkíti a lelkési munka hatáskörét, a hitoktatás kötelező eltörlésekor [sic!] kifejtett komoly agitációját, a nullával egyenlő támogatást, amikor a sajtóosztály erőteljesen támogatta és propagálta az Út megrendelését és terjesztését, a hivatalos brossúrák semmibe vevését a prédikációk irányításánál, [...] végül pedig a felháborító zsinati szerepléseit. Felszólalását titkos szavazással, a zsinati tanácsstagok listájának a megváltoztatását, majd annak is leszavaztatását, Szabó Imre beválasztását a zsinati tanácsba. Végül, mikor ő, mármint Péter János figyelmeztette, hogy vonjon vissza mindent, mert ezekért még börtönbe is kerülhet és tegyen nyilatkozatot, akkor ezt a leghatározottabban visszautasította, sőt még viccelve azt is mondta, hogy még én is kerülhetek börtönbe. Ne csodálkozzon akkor, most hogy ez lett az eredmény...” Németh: i. m., 84–85.

⁴⁹ Vajon nem neki juthatott-e eszébe, hogy vonják be a nyomozati anyagba a Magyar Útban megjelent cikkeit? Hiszen Péter János is többször publikált az Új Magyarországban, majd a Magyar Útban.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-82894. 35.

⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-82894, 35–40.

kihallgatások során vádként fogalmazódott meg. Felesége emlékirata szerint „Péter Gábor azzal fenyegette meg, ha nem írja alá a jegyzőkönyvet, kitelepítteti a családját.”⁵²

1952. február 15-én kezdődött a tárgyalása. Pap Béla kirendelt védőügyvédje dr. Schatzinger Frigyes volt – aki csak egy nappal korábban, február 14-én kapta meg a vádlott aktáit. Az eljárás titkosított volt.⁵³ Az ügyvéd túllépett az akkori kereteken és értesítette Németh Erzsébetet, úgyhogy február 19-én találkoztak is. „Az ő véleménye szerint egy nagyon intelligens, hívő emberrel állt szemben, aki nagyon bátran és határozottan mondta el utolsó szó jogán a véleményét. Ezért döntött úgy, hogy engem értesít.”⁵⁴ Pap Béla a tárgyaláson „egyes cikkekkel kapcsolatban” bűnösnek mondta magát, „de az izgatás büntetében nem.”⁵⁵ A cikkekkel kapcsolatban is tompítja a vallomását. A váci fegyintézetben nem beszélgetett az igazgatóval a politikai foglyokról. Az 1951. december 11-i vallomása szerint: „A Magyar Községnek 1941-ben lettem tagja.”⁵⁶ Viszont az 1952. február 15-i tárgyaláson ez már másképpen hangzott el: „Arany Bálinttal gyakran találkoztam, azonban engem személy szerint a Magyar Községbe nem szervezett be, én semmiféle esküt nem tettem le.”⁵⁷

Az ítélet 1952. február 20-án megszületett. Bűnösnek mondták ki „nyomtatvány útján a fasiszta irányzat elterjesztése érdekében elkövetett népellenes büntetben, valamint a demokratikus államrend elleni izgatás büntetében.”⁵⁸ Négy és fél év börtönbüntetésre, teljes vagyonefelkobzásra és a közügyektől való tíz évi eltiltásra ítélték. Védekezését nem fogadták el. Az ítéletnek a „nyomtatvány útján” része egyértelműen az 1945-ben igazolt újságírói tevékenységére vonatkozott.⁵⁹ Az izgatás büntette pedig az államosítás istentiszteleten való leszavaztatásában és két prédikációjában állt. Az egyik igehirdetést idéztük, a másikban pedig a materializmus ellen kelt ki. Azt a védekezést, miszerint a jelentések kiragadott részeket tartalmaztak és félreérthették, nem fogadták el. „A terhelt magas képzettségénél és gyakorlott szónoki mivoltánál fogva tisztában kellett, hogy legyen szavainak hatásával, s ha nem lett volna szándékában az államrend elleni izgató beszédeit megtartani, úgy bizonyára meg tudta volna fogalmazni úgy mondanivalóit, hogy azok a legkisebb félreértésre sem adjanak lehe-

⁵² Németh: i. m., 88.

⁵³ „Indítványozom a fontos államérdekre való tekintettel a közlési tilalom és a zárt tárgyalás elrendelését.” BFL XXV.4, B. III.001293/951., 8.

⁵⁴ Németh: i. m., 87.

⁵⁵ BFL XXV.4, B. III.001293/951., 58.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V–82894, 38.

⁵⁷ BFL XXV.4, B. III.001293/951., 59.

⁵⁸ Uo., 65.

⁵⁹ Ezt részletezi Balogh: i. m., 139–143.

tőseget.”⁶⁰ Enyhítő körülmény, hogy négygyermekes családapa volt, súlyosbító körülmény pedig a magas iskolai végzettsége, amely alapján – a bíróság szerint – jobban felmérhette volna tetteit.

A tárgyalás a Markó utcában volt, ahová a védőügyvédet Németh Erzsébet kísérte be, aki a börtönben elbűjt, az ítélethozatal előtt Pap Béla pont hallhatta felesége hangját. A tárgyalás után az elítélt megígulta feleségének a folyósón, hogy négy és fél év. „*Mosolyogva intgettünk – nincs semmi baj, élünk – s már el is tűntek.*”⁶¹ Az asszony gyorsan hazasietett Karcagra, mivel megtudta, hogy hamarosan végrehajtják a vagyonek kobzást. Előtte még a Konventen találkozott Péter Jánossal, aki azt mondta, hogy nyugodjon meg, Pap Béla biztosan könnyen megússza. Ezek után Pap Béláné és Bihari István a karcagi parókiából kipakoltak, hogy minél kevesebb dolgot vigyenek el. A vád súlyosbítást kért, a védelem pedig az izgatás vádjá alól igyekezett felmenteni a lelkeszt. A fellebbezés és a védő szavai hiányoznak az iratokból. 1952. április 30-án tárgyalták másodfokon az ügyet, ahol helybenhagyták az ítéletet.⁶²

Pap Béla 1952. február 15-én egy másik helyszínre, a váci börtönbe átszállítva kezdte meg a büntetése letöltését. Tehát a tárgyalást követően, de még a február 20-i ítélethirdetés előtt, Vácra szállítják.⁶³ Ítéletéről sohasem kapott írásbeli végzést.

Börtönből a bizonytalanság felé

Amikor Vácra került, közel két évet magánzárkában töltött, ahová behallatszott egykori templomának harangzúgása. Ez megújította erejét.⁶⁴ Később a gombüzemben lett vezető, ahol többi rabtársában is megpróbálta tartani a lelket. Pap Béla egészségi állapotát alig viselte meg a börtön. Családja Budapestre költözött, ahol a Sárospataki Teológia vendéglakását kapták meg. Karcagról 1953 végéig elküldték Pap Béla fizetését, Bihari István és Orgoványi György harmadolta a stólát is.⁶⁵ Ebben az időben ifjabb Pap Béla sikeresen bejutott az ELTE jogi karára, hiszen édesanyja „gyári munkás” kategóriába tartozott.

1955. szeptember 6-án Pap László teológiai dékánnal közölte Horváth János, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, hogy „*Pap Béla amnesztiában részesült, és vagy otthon van már, vagy a napokban hazaérkezik.*”⁶⁶ Ebből a „napokból” több mint egy év lett. Bereczky

⁶⁰ BFL XXV.4, B. III.001293/951., 66–67.

⁶¹ Németh: i. m., 87.

⁶² BFL XXV.4, B. III.001293/951., 63, 91–92.

⁶³ Uo., 108.

⁶⁴ Németh: i. m., 95.

⁶⁵ Németh: i. m., 92.

⁶⁶ Pap László: *Tíz év, és ami utána következett 1945–1963, Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez*, Bern–Budapest,

Albert püspök 1956. május 14-én újságolta el szintén Pap Lászlónak, hogy Tildy Zoltán rendőri felügyeletét feloldották. „*No, és mi van Pap Bélával?*” – kérdezett vissza a professzor. Ám a püspök meglepően nézett vissza, hiszen elfeledkezett a börtönben ülő lelkésről.⁶⁷ Bereczky aznap szólt Rákosinak, és Pap Béla másnap, 1956. május 15-én szabadult.⁶⁸ Pap László a későbbiekben is kiállt a rehabilitációja mellett, akár szembesítve Péter Jánost is a kérdéssel. Pap Béla szabadulása után rögtön felkereste esperesét. Ahogy levelében fogalmaz: „*személyesen jelentkeztem a Heves–nagykunsági Református Egyházmegye Esperesi Hivatalában. A személyes jelentkezésre annál is inkább súlyt fektettem, mert Esperes Úr már évekkel ezelőtt közölte feleségemmel tapintatosan elhalálozásomat.*”⁶⁹

Az egyházi rehabilitációja elmaradt, mégis egyre több egyházi ember kereste föl lakásán. Az 1956-os forradalom során megjelent az Országos Intézőbizottság gyűlésén, ahol Békési Andor lelkesen úgy köszöntötte, mint „*reménység szerint Tiszántúl jövődöbeli püspökét*”.⁷⁰ A Pap László által rádióban felolvasott nyilatkozatot hárman fogalmazták meg, Pap Béla, Joó Sándor és Békési Andor.⁷¹ Az egyház teológiai, szervezeti és személyi megújítását célul kitűző Református Megújulási Mozgalom munkájából aktívan kivette részét.⁷² Ő vetette

EPMSZ, 1992, 129.

⁶⁷ „Bereczky csodálkozva nézett rám erre a kérdésre: miért, hát mi van vele? Erre viszont én ámultam el, hogy a Zsinat elnöke már elfelejtette azt az ügyet! Közöltem hát vele, hogy még mindig börtönben ül, bár Horváth János szerint már a múlt év augusztus végén amnesztiát kapott. Bereczky ekkor döbbent rá, hogy mi történt ezen a téren és hangoztatta, azonnal megy Rákosihoz és szabadlábra helyeztetni Pap Bélát. Erre viszont már én említettem, hogy egy kicsit megkésétt, mert napokon belül letelik a teljes büntetése Pap Bélának s ügyis szabadul. De most már Bereczky nem tágitott, valóban szólt Rákosinak, s másnap jelentette nekem telefonon: a dolog rendben van, Pap Béla másnap amnesztiával szabadul. Ez így is történt.” Pap László: i. m., 139.

⁶⁸ BFL XXV.4, B. III.001293/951., 108.

⁶⁹ Németh: i. m., Az élettörténet összeállításának dokumentációja, f.

⁷⁰ Nagy Gyula: Ha dokumentum, legyen pontos!, *Egyház és Világ*, 1991/10, 13.

⁷¹ Pap László: i. m., 180–181. Békési Andor életéről lásd Csűrös András Jakab: Dr. Békési (Panyik) Andor útja a Megújulási Mozgalomig (1948–1956) In: Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.) *Történelmet írunk: Tisztelegő kötet Ladányi Sándor 75. születésnapja alkalmából*. Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2012. 261–270.; Csűrös András Jakab: Békési (Panyik) Andor élete 1945–1946-ban, különös tekintettel meghurcoltatására. *Theológiai Szemle*, 2011. 1. sz. 41–44.

⁷² Kiss Réka (szerk.): *Kelt mint fent, Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből, 1956–1957*, [Budapest], [Dunamelléki Református Egyházkerület], 2007, 422–448.

fel az 1956. december 7-én tartott szűk körű gyűlésen, hogy indítsanak fegyelmi eljárást a le nem mondott tisztségviselők ellen, s addig is függesszék fel őket.⁷³ A forradalom leverését követően kezdődött az az időszak, amikor Pap Bélát már nem az államvédelmisek próbálták közvetlenül megfélemlíteni, hanem a rendszer, alantasabb módon lehetetlenítette el életét.

A karcagi lelkészi állása kapcsán ugyanis már 1956. májusban jelentkezett Gaál István esperesnél. Korábban, 1953-ban törvénytelen módon, Péter János nyomására megüresedettnek nyilvánították a karcagi lelkészi állást, „*mivel Pap Béla lelkipásztor szolgálatának ellátásában 1951. november 27-ik napjától akadályozva van.*”⁷⁴ Gaál István húzta az időt, de 1954-ben megválasztották az új lelkészt, Soós Lajost.⁷⁵ Pap Béla szabadulását követően szembesült azzal, hogy állását betöltötték, és erről sem ő, sem családja semmilyen értesítést nem kapott, sőt egyházi bíróság nem folytatott le ellene eljárást. 1956. július 21-én az esperes jelentést küldött Péter Jánosnak, amiben leírta Pap Bélával folytatott megbeszélését. A levél pozitívan állt a meghurcolt lelkészhez, de a püspök októberig mégsem adott rá választ. Pap Béla öccse vegyészeti laboratóriumában lett segédmunkás.

A forradalmi változások idején rangidős esperesként Gaál István helyettesítette Péter Jánost. Ebben a minőségében 1956. december 11-én visszavonta az 1953-as határozatot és 1957. január 28-án visszahelyezte Pap Bélát karcagi állásába, sőt tanácsbírói tisztségébe is. Az egyházkerületi végzés szabályosnak mondta ki Soós Lajos megválasztását is, ezért két lelkész volt ugyanabban a státuszban.⁷⁶ Az állami egyházügyi adminisztráció mindehhez nem járult hozzá, ezért Pap Béla 1957. február 1-től szabadságolását kérte. A karcagi gyülekezet végig kiállt lelkipásztora mellett, a Megújulási Mozgalomhoz a három karcagi gyülekezetből mindhárom csatlakozott.⁷⁷ Gyülekezete visszavárta meghurcolt lelkészét, aki nem tölthette be hivatását.⁷⁸ A rendszer ellentmondása lát napvilágot ezen az eseten keresztül is. A diktatúra paradoxonja, hogy Pap Béla nem foglalhatta el azt a szolgálati helyét, amitől hivatalosan sosem fosztották meg. A börtönviselt lelkipásztor megszenvedte azt, hogy nélkülözöttként nem szolgálhatott.

⁷³ Uo., 437.

⁷⁴ Németh: i. m., Az élettörténet összeállításának dokumentációja, c.

⁷⁵ Fazekas Mihály: *A Karcagi Református Egyház története*, Karcag, [Karcagi Református Egyházközség], 1991, 34.

⁷⁶ Németh: i. m., Az élettörténet összeállításának dokumentációja, i-k.

⁷⁷ Kiss: i. m., 488.

⁷⁸ Csűrös András Jakab: Pap Béla karcagi lelkész börtönvevei és rejtélyes halála. In: Bellavics István; Kiss Réka (szerk.): *Halálra ítélve. Papi sorsok '56 után.* Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Országház Könyvkiadó, Bp., 2018. 104.

Rejtélyes eltűnését követően, mikor már két éve hivatalosan halott volt, 1960-ban az egyházkerület elnöksége írt egy levelet. Ebben a levélben kérte az egyházmegyét, hogy helyezze hatályon kívül az 1957-es végzést. Azt, amely visszahelyezte szolgálati helyére. A magyarázat így hangzott: „*Nevezett lelképásztori állását ezen végzés ellenére egyetlen napra sem foglalta el, minek folytán Papp [sic!] Béla magatartása miatt a végzés foganatba nem ment.*”⁷⁹ Tehát úgy állították be a dolgot, mintha Pap Béla önszántából nem ment volna vissza Karcagra – mindezt halála után két évvel! Ezért a karcagi lelképásztori állást visszamenőlegesen nem 1953-tól tartotta üresnek az egyházkerület elnöksége, hanem már 1951. november 27-től. Attól a naptól, amikor elvitte az ÁVH kihallgatni Szolnokra. A törvénytelenység tehát szintet lépett. „Innentől fogva nem az egyházi törvények voltak mérvadóak, azaz mikortól mondta ki az egyház üresnek a hivatalt. Nem is az állami törvények, azaz, mikor ítélték el Pap Bélát. Hanem a törvényt felülírva az origót az elhurcolása jelentette.”⁸⁰

A bizonytalanságból az eltűnésbe veszve

Szabadulása után kiváló és hivatástudatos lelkészsége ellenére nem szolgálhatott az egyházban. 1956-ban Ádám fia Bécsbe disszidált, Béla pedig rendőri felügyelet alá került az ELTE-n végzett forradalmi tevékenysége miatt. 1957. augusztusban Pap Béla leutazott Balatonszabadiba, majd öccsével átmentek a badacsonyi bornapokra.⁸¹ Itt augusztus 10-én elbúcsúztak egymástól. Pap Béla rendszeres túrázó volt, ezért úgy döntött, elmegy kirándulni a Bakonyba. Veszprémvarsányig váltott jegyet. Ekkor látták utoljára. Tamás fia utánament, hogy megkeresse, mindhiába.

Zágoni fedőnevű ügynök már idejekorán foglalkozott a kérdéssel, 1957. szeptember 5-én bizalmas beszélgetést jegyzett fel. „*50 éves, erőteljes, de álmatlansággal és mostanában radikális tanácsatlansággal küzdő férfiú.*”⁸² *Kevés pénz volt nála. Mind e mai napig nem ért haza. Pap Béla személye nem közömbös a magyar ref. egyházi közvéleményben. Felesége – állítása szerint – a fentebbi tényállást eddig még csak velem közölte – szeptember 4-ig közölte még Enyedi Andorral, Pap Lászlóval és Bodoky Richárdval »titoktartást kérve«. Közérdek volna, hogy vad hírek szárnyra kelése előtt a való tényállást, teszem azt: »szerencsétlenül járt«, vagy »letartóztatott«, vagy*

⁷⁹ Németh: i. m., Az élettörténet összeállításának dokumentációja, n.

⁸⁰ Csűrös András Jakab: Pap Béla karcagi lelkész börtönévei és rejtélyes halála. i. m. 108.

⁸¹ Fazekas 1997: i. m., 249.

⁸² Pajzsmirigy problémája volt fiatal korától, ezért folytonos álmatlansággal küzdött. Az egzisztenciális helyzetében pedig nehéz lett volna „nem radikális tanácsatlanságban” lennie.

»öngyilkos lett«, vagy »disszidált« – közöltetnék.”⁸³ Az irat érdekessége, hogy a végén tippeket ad, miket lehetne közölni a közvéleménnyel. A jelentés végén Baji László⁸⁴ százados a következőt fűzi hozzá: „Eltűnésének körülményeit nem ismerjük”. Ezenkívül még négy jelentésben említik meg az eltűnést, de egyikük sem tartalmaz érdemi információt.⁸⁵

A család bejelentésére a rendőrség megkezdte a nyomozást és többször elmentek kérdezősködni hozzájuk.⁸⁶ 1958. januárban állítólag a BBC magyar adása foglalkozott Pap Bélával, s ezek után felgyorsultak az események.⁸⁷ Pap Bélánét behívták a rendőrségre és újra kikérdezték. Majd azt mondták, hogy találtak valamit. Egy Veszprém megyei rendőrségi határozat⁸⁸ szerint ugyanis 1958. január 8-án két helyi lakos egy emberi lábszárcsontot talált, rajta egy barna cipővel. A környéken helyszíni kutatást végeztek, és kétszáz méterrel arrébb egy emberi koponyacsontot találtak.⁸⁹ A történet itt bizarr fordulatot vett, mert ezt a két bizonyítékot 1958. februárban letették az „özvegy” elé a rendőrségen. „Első alkalommal még csak a cipőt mutatták meg a lábszárral, és megkérték, hogy írjon alá egy dokumentumot, amellyel elismeri, ez a férje cipője.”⁹⁰ A rendőrök azt mondták Pap Bélánénak, hogy a hideg télen vadállatok pusztították el a teteget. Gombos Gyula szerint egy nyomozó egészen megkonstruálta a

⁸³ ÁBTL 3.1.5. O–13586/2 Református egyházi reakció területén ellenséges személyek elhárítása, 52–53. Jelenti: Zágoni, 1957. szeptember 5., Tárgy: Pap Béla karcagi ref. lelkész.

⁸⁴ Baji László életrajzát lásd: <https://www.neb.hu/asset/phpNsbRa8.pdf>, 2017. december 12.

⁸⁵ „Zágoni” 1957. december 16-án írt jelentést egy pletykáról, mely szerint a karcagi lelkészt perbe fogták. ÁBTL 3.1.5. O–13586/2; 1959-ben „Papp Mihály” fn. ügynök Tóth Péter csurgói lelkésznél érdeklődött Pap Béla holléte felől, míg „Juhász” 1961-ben is azt állította, hogy vagy öngyilkos lett, vagy álnéven disszidens. ÁBTL 3.1.5. O–11803/33 „Ellenállók”, BM II/5–e; Az utolsó jelentést pedig Pap Béla fiáról írták: ÁBTL 3.1.5. O–10847 „Árulók”, Tárgy: dr. Pap Béla jogász.

⁸⁶ Az eltűnést követő rendőrségi eljárásról itt találunk részleteket: Németh: i. m., 103–107. A nyomozás folyamatát az alábbi helyen már ismerttettem: Csűrös András Jakab: Pap Béla karcagi lelkész börtönévei és rejtélyes halála. i. m. 105–108.

⁸⁷ A BBC Archívumát kezelő hivattal levelezést folytattam, de ezt az adást nem találták meg, így ennek megtörténtéről nincs elsődleges forrásunk.

⁸⁸ MNL Veszprém Megyei Levéltára (VeML) XXIV.11 Veszprém megyei Rendőrkapitányság iratai, 10.009/ 1958. 1–2.

⁸⁹ BFL XXV.4, B. III.001293/951., 2a.

⁹⁰ Csűrös András Jakab: Pap Béla karcagi lelkész börtönévei és rejtélyes halála. i. m. 105.

balesetet: beleesett egy szakadékba, ahonnan nem tudott kimászni, majd meghalt és az állatok megették a holttestét.⁹¹

Németh Erzsébet azt mondta, hogy akár lehetett is ilyen lábbelije, de ez túl jó állapotban van ahhoz képest, hogy egy évig kint lett volna az erdőben. Különben is, kérdezett vissza, mi van a többi ruhájával, hátizsákjával? Nem kapott választ. Legközelebbi idézéskor a koponyát tették a lelkész hitvese elé, és azt mondták, ismerje fel, hogy ez a férje koponyája. A kihallgatáson a szeme előtt a koponya *„orrlikaiból csipesszel szedte ki az avar leveleket a kihallgató.”* Mivel az elmúlt évben Pap Bélának orrsövény-műtete és fogászati beavatkozása volt, ezért a feleség az orvosokhoz irányította a hatóságot. A veszpremi rendőrség határozata azt mondja, hogy megkeresték őket. A fogorvos már nem emlékezett a kezelésre és arról feljegyzést sem készített – pedig a családnak azt mondta, kész segíteni a nyomozást. A koponyával kapcsolatban így nyilatkozott a rendőrségi dokumentum: *„Az orrsövényferdüléssel kapcsolatos elváltozás nem volt kimutatható, mert a koponyának ez a porcrésze már hiányzott.”*⁹² Az egészségügyi bizonyítékokat sikerült a rendőrségnek zárójelbe tennie, valós vagy valótlan indokokkal. A jegyzőkönyvbe az került, hogy *„Bemutatás alapján felesége felismerte férje félcipőjét, amiben eltávozott és felismerte a lábszár részről épségben maradt lábfejen, a hüvelykujjon lévő jellegzetes ismertetőjelet.”*⁹³ Ez ellen panasszal élt, mert semmi ilyesmit nem mondott, így ezt visszavonták a nyomozás lezárásakor.⁹⁴

Legközelebb megint megjelentek és elvitték Pap Béla kalapját és az összes szűrő-vágó szerszámot. Először azt mondták, hogy találtak egy holttestet Kispesten, majd kiderült, mégsem Pap Béla az. Legközelebb mindent visszahoztak és alá akarták íratni a feleséggel, hogy férje öngyilkos lett. Erre nem volt hajlandó, a jegyzőkönyvbe mégis az került, hogy a feleségnek a férje eltűnése előtt *„tett olyan említést, hogy öngyilkos lesz, mivel papi hivatását nem gyakorolhatja.”*⁹⁵ Ez ellen a megjegyzés ellen panasszal élt és a záródokumentumból ki is vették. A részletekbe menő kálvária rámutat a rendszer embertelenségére. Főleg, hogy az egyedül maradt asszony sehol sem kapott állást férje múltja miatt. Ezért Kardos János ügyvéddel megbeszélve arra jutottak, hogy hivatalosan elválík férjétől. Mivel sok disszidens volt, a válás simán ment, s Németh Erzsébet már másnap kapott állást.⁹⁶ A

⁹¹ Gombos: i. m. 177–178.

⁹² MNL Veszprém Megyei Levéltára (VeML) XXIV.11 Veszprém megyei Rendőrkapitányság iratai, Nyfl 12. 316/5./1957. 1.

⁹³ MNL VeML XXIV.11 Veszprém megyei Rendőrkapitányság iratai, 10.009/1958. 1–2.

⁹⁴ MNL VeML XXIV.11, Nyfl 12. 316/5./1957. 1.

⁹⁵ MNL VeML XXIV.11, 10.009/1958. 1.

⁹⁶ Németh: i. m. 106.

halotti anyakönyvi kivonatot 1958-ban állították ki Porván,⁹⁷ de a családot 1962 végéig felkeresték a rendőrök, pedig az özvegy 1961-ben újrَاهázasodott. A halál megállapítása után másodszor is megpróbálták végrehajtani a teljes vagyonek kobzást. A lelketlenséget tompította, hogy a megjelent biztos csak tíz egyházi könyvet vitt magával, miután az árván maradt család jól bepálinkáztatta.⁹⁸

Az eltűnését követően a következő opciók láttak napvilágot, vagy terjedtek el:

1. Elterjedt, hogy újra bíróság elé állították. Minden meglévő forrás cáfolja ezt.
2. Önkezével vetett véget életének. Az öngyilkosságot a család, Pap Béla minden ismerőse kizártnak tartotta, s nem is illeszkedne koherensen az életúthoz.
3. Külföldre távozás. Disszidálás esetén egy ilyen híres egyházi személyről hallottunk volna, illetve nyilvánvalóan Bécsben élő fiánál jelentkezett volna először.
4. Túrázás közben történt véletlen baleset – gyakorlatilag ez lett a rendőrség hivatalos álláspontja. Pap Béla egész családjával túrakedvelő, profi kiránduló volt, ezért erre a lehetőségre is kevés esélyt adhatunk.
5. Ezek után csak az az opció maradt, hogy valaki meggyilkolta. Erre utaló jelként könyvelhetjük el azt az ellentmondásos magatartást, amit a belügy részéről láttunk. De vajon ki van Pap Béla eltűnése mögött? Hiszen a hivatalos leszámolást forrásaink alapján el kell vetnünk. Esetleg valakik követték és a Bakonyban, vagy az odavezető úton, megölték, majd a holttestet eltüntették. Gombos Gyula szerint Pap Béla disszidálni akart, s közben ölték meg a határon, vagy kihallgatásán agyonverték. Ezért volt az *„erőlködés a cipővel, lábszárcsonttal, koponyával és az öngyilkossági teóriával. (...) Kézenfekvőnek látszik, hogy valakik igazolni igyekeztek magukat valakiknél, s ehhez lett volna szükség Pap Béláné aláírására.”*⁹⁹ Ennek ellentmond a család és a lelkészről való emlékezet, miszerint Pap Béla a legnagyobb félelmek közben sem akarta elhagyni az országot. A másik lehetőség, hogy a Bakonyban állomásozó szovjet katonák tették, s ezt az opciót többen is – szóban – a legvalószínűbbnek tartják.

⁹⁷ A halotti anyakönyvi kivonatot publikálta: Kovács Bálint: *Arcok az evangéliumi ifjúsági munka elmúlt évtizedeiből a református egyházban*, Budapest, Kálvin, 2002, 163.

⁹⁸ Németh: i. m. 107.

⁹⁹ Gombos: i. m. 178.

Utójátékok

A történetet szeretnénk jobban, szebben lezárni, vagy egyáltalán valahogy lezárni. Viszont ez a történet nem ért volna véget másképpen, ha Pap Béla nem tűnik el. Lánya, Pap Katalin mondta: „*Ha nincs az eltűnés, 10–20 év vegetáció vár rá. Fő feladatát elvégezte.*”¹⁰⁰ Az egzisztenciális ellehetetlenítés után valószínűleg nem végezhetett volna lelkeszi szolgálatot sem az egyház, sem önmaga miatt. Ahogy felesége írta emlékiratában: „*Nem tudom elképzelni, hogy tudta volna vállalni ezek között a körülmények között az egyház szolgálatát.*”¹⁰¹ Valóban, elképzelhetetlen szituáció, hogy Pap Béla karcagi lelkeszi szolgálatot végez Bartha Tibor püspöksége alatt.

A kádári diktatúra tehát másképpen, de ugyanúgy büntette Pap Bélát, és nem engedte, hogy pásztori szolgálatot végezzen. Még halála után is, cinikusan írták le, hogy azért szüntetik meg állását, mert ő nem foglalta el, miközben az állami szervek nem engedték. 1984-ben özvegy Pap Béláné emlékiratot állított össze, ezért ennek alkalmából megpróbálta kikérni az 1947 és 1951 közötti, ominózus zsinati jegyzőkönyveket. A hónapokig tartó levelezés és telefonálás után is nemleges választ kapott, de kitartása után, körülbelül öt hónapot követően végre sikerült találkoznia Bartha Tibor püspökkel.¹⁰²

Mikor a hetvenéves asszony elmondta, miért jött, Bartha közbevágott: „*»Ön kutathat egy határig. Ám beszéljünk világosan. Kommunista volt Pap Béla, vagy nem volt kommunista?«* – Természetes, hogy nem, ezt Püspök úr is tudja. – *»A polgári demokráciában még lehetett – esetleg – így gondolkozni. De a szocializmusban ennek vége. Itt nincs tovább. Ez a magatartás a rendszer ellensége, tehát nem tűrhetjük.«*” Mikor Pap Béla özvegye rákérdezett, hogy államérdekből tilos-e betekinteni a zsinati jegyzőkönyvekbe, akkor jellegzetes választ kapott: „*»Igen, mert annak anyagát felhasználhatja, terjesztheti és ez a rendszert támadná.«* – Püspök úr, nekem a gyermekeim számára kell a bizonyosság, hogy édesapjuk miatt nem kell szégyenkezniük...” – reagált az özvegy. Erre jött a „pásztori” reakció: „*Ezt mondja meg nekik maga. Maga tudja legjobban. Nyugodjanak bele. Volt férje ennek a rendszernek ellensége volt, nem engedhetjük meg újra, hogy elővegyék az ügyét.*” Tehát még 1984-ben sem volt szabad elővenni Pap Bélát, mint „ügyet”, s ezzel Bartha Tibor deklarálta, hogy Péter János méltó utódja.¹⁰³

¹⁰⁰ Pap Katalin személyes közlése a szerzőnek.

¹⁰¹ Németh: i. m. 103.

¹⁰² Németh: i. m. Az élettörténet összeállításának dokumentációja. (Számozatlan lapok.)

¹⁰³ Uo.

Befejezés

Az 1951-től egészen akár 1984-ig megnyilvánuló egyházvezetési embertelenség szomorú tényekre mutat rá korszakunkkal kapcsolatban. Ám közben ott vannak a névtelen segítő kezek is, a megtartó láthatatlan kéz is, Amelynek gondviselő kegyelmét Pap Béla és családja mindvégig érezte.

*„Az emberi élet legszebb virágai mártír vérrel öntözött földben teremtek és a történelem legmagasabb csúcsai mártírkoszorúval vannak megkoszorúzva.”*¹⁰⁴ Pap Béla neve ma már méltóképpen ismert a református közvélemény számára. Utca őrzi nevét Vácott és Karcagon, mindkét helyen emléktáblája köszönti a templomba érkezőket. Karcagon gyülekezeti házat neveztek el róla, és színdarab is született szenvedéséről.¹⁰⁵ 1990. augusztus 28-án a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa törvénysértőnek mondta ki Pap Béla koncepció perét és hatályon kívül helyezte.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Pap Béla: Mártírsors, in: Pap Béla: Új Teremtés II. – Isten országa a világban, Budapest, Kálvin, 1991, 169.

¹⁰⁵ Kovács Dániel Gábor: Örök kőszálra állva. Magánkiadás, Karcag, 2017.

¹⁰⁶ BFL XXV.4, B. III.001293/951., 2e-i.